

16.1 CO NENÍ KVALITATIVNÍ ANALÝZA A INTERPRETACE	417
16.2 POVAHA INTERPRETACE V KVALITATIVNÍM VÝZKUMU	419
16.3 ZÁKLADNÍ ANALYTICKÉ ČINNOSTI	421
16.4 TEORIE V PROCESU ANALÝZY A INTERPRETACE	423
16.5 CÍLE KVALITATIVNÍ ANALÝZY	425
16.6 ANALYTICKÉ POSTUPY	427
16.7 ANALÝZA POMOCÍ SEGMENTACE A KÓDOVÁNÍ	429
16.7.1 Segmentace	429
16.7.2 Kódování	430
16.7.3 Poznámkování	436
16.7.4 Co si počít s okódovanými daty	439
16.8 OD ANALÝZY A INTERPRETACE K VÝSLEDNÉMU TEXTU	441
Shrnutí	442
Doporučená literatura	443

Za odbornou spolupráci na kapitole děkuji Mgr. Hedvice Novotné, Ph.D., a Mgr. Magdaléně Štovičkové Jantulové, která se také postarala o doplnění sociologických aspektů v analytickém procesu.

„Nemáme v ruce fakta,“ řekl Walter, „to je náš problém.“

„Ty o tom máš nějaký přehled, o všech těch faktech, co nemáme.“ Hawksmoorův hlas zněl rozmrzele. „Myslíš, že je možné, aby dva lidé viděli tutéž věc?“

„Ne, ale –“

„A proto si jejich pozorování musíš nějak vyložit, fakta interpretovat. Nemám pravdu?“

Waltera rozhovor mátl a rozhodl se, že ustoupí. „Ano, pane.“

„Takže fakta příliš neznamenají, dokud je nedokážeš interpretovat.“

„To je pravda.“

„A odkud se taková interpretace bere? Od tebe a ode mě. A kdo jsme my?“ Hawksmoor zvýšil hlas. „Nemysli si, že mi nedělá starosti, když se mi všechno pod rukama rozpadá. Kvůli faktům ale obavy nemám, jen kvůli sobě.“

(Ackroyd 2016: 271)

Detektiv Hawksmoor ze stejnojmenného románu Petera Ackroyda nás upozorňuje na jednu zásadní skutečnost: fakty (stejně jako empirická data) jsou samy o sobě bezcenné, pokud je nedokážeme interpretovat. Ačkoliv v kvalitativních výzkumech se analýza a interpretace neřídí tak pevně stanovenými pravidly a kroky, jak je tomu v analýze kvantitativní (viz kapitola 10), nejedná se ani o žádné ezoterické umění dostupné pouze vyvoleným. I v případě kvalitativního výzkumu je interpretace výsledkem série postupů, jejichž aplikace pomůže data rozkrýt, odhalit vztahy mezi nimi, i významy, které data nesou.

Analytický postup, který zde představíme, vychází z naší dlouholeté pedagogické praxe spojené s využíváním programu pro kvalitativní analýzu dat Atlas.ti. Díky tomu je nepřímě inspirován postupy zakotvené teorie (Glaser, Strauss 1967, Strauss, Corbin 1999), kterou Atlas.ti implicitně podporuje, a kódovacím schématem Milese a Hubermana (1994). Zároveň je však také odrazem naší oborové ukotvenosti v sociokulturní antropologii.¹

16.1 CO NENÍ KVALITATIVNÍ ANALÝZA A INTERPRETACE

Dříve, než si však tento postup představíme, je nezbytné kvalitativní přístup k analýze a interpretaci charakterizovat. Učiníme tak nejprve negativně tím, že si ukážeme nejčastější omyly, které se s analýzou a interpretací v kvalitativním výzkumu pojí.

Prvním z omylů je, že *kvalitativní analýza a interpretace spočívají v analýze a interpretaci kvalitativních dat*. Je sice pravda, ačkoliv je to značné zjednodušení, že zatímco kvantitativní výzkum produkuje spíše data ve formě čísel, kvalitativní výzkum produkuje data spíše ve formě

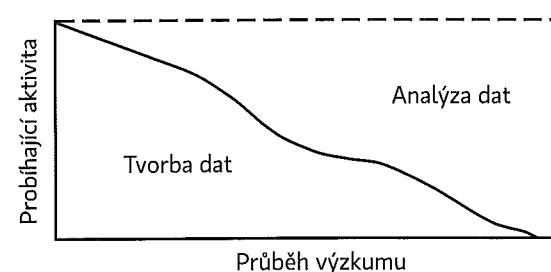
¹ Není-li uvedeno jinak, příklady v textu vycházejí z autorova výzkumu emo subkultury (např. Heřmanský 2020) a z týmového terénního výzkumu jihoslovenské vesnice (viz např. Bittnerová, Heřmanský, Novotná 2010, Novotná, Heřmanský, Bittnerová 2010).

slov (srov. Miles, Huberman 1994). Nicméně mnohem „přesnější je říci, že v kvalitativním výzkumu se pracuje s daty *kvalitativním způsobem*“ (Konopásek 1997: 73, kurziva v orig.; viz též kapitola 11.5). Co přesně takový „kvalitativní způsob“ obnáší, si ukážeme následně.

Druhým z velkých omylů je přesvědčení, že *kvalitativní analýza spočívá v zachycení četnosti výskytu nějakého jevu či jednání*. Ačkoliv, jak si dále ukážeme, je třeba v datech hledat pravidelnosti (které často spočívají v opakovaném výskytu nějakého jevu či jednání), jakákoliv kvantifikace, byť pouze i jen přibližná (např. ve formě tvrzení „3 z 8 informátorů...“ či „nejčastěji se vyskytuje...“), je zavádějící a odporuje smyslu kvalitativní analýzy, jak ji představíme. Všimněme si, že mezi otázkami zcela absentuje JAK ČASTO, JAK MOC nebo DO JAKÉ MÍRY. Tyto otázky jsou pro kvalitativní výzkum v podstatě irelevantní, protože kvalitativní výzkum nemůže (ani nechce) generalizovat na populaci (viz kapitoly 11.7 a 12.6). Proto také kvalitativní výzkumy obvykle neprezentují své závěry ve formě grafů či tabulek.

Třetím zásadním omylem je domnívat se, že *analýza a interpretace jsou fáze, které přicházejí po skončení fáze tvorby dat*. Kvalitativní analýza naopak prostupuje celým procesem výzkumu od jeho úplného počátku až po jeho naprostý konec. Analýza a interpretace dat nám totiž umožňují dále směřovat a cílit tvorbu dat tak, abychom pronikli ke kořenům zkoumaného problému, např. pomocí Spradleyho „metody trychtýře“ (viz obrázek 14.1 a kapitoly 14.2 a 11.6). V průběhu výzkumu se tak spíše mění poměr mezi časem, který věnujeme tvorbě dat, a časem, v němž se zabýváme analýzou. Zatímco zpočátku výzkumu se více zaměřujeme na tvorbu dat a pouze okrajově na analýzu, s postupujícím výzkumem se tento poměr obrací, až dosáhne situace, kdy se téměř plně věnujeme analýze a přestáváme tvořit další data (viz obrázek 16.1).

Obrázek 16.1 → Vztah tvorby a analýzy dat v průběhu kvalitativního výzkumu

Posledním základním omylem je domnívat se, že data vypovídají sama o sobě, a proto dostačuje jen prezentovat vytvořená data, např. pouze přepsané rozhovory. Ačkoliv v rámci odborných textů prezentujeme vytvořená data, činíme tak proto, abychom doložili tvrzení, která z dat vyvozujeme. Data tedy představují (pouze) důkazy, kterými legitimizujeme tvrzení o výzkumném problému, resp. zkoumaném jevu. Tato tvrzení jsou produktem analýzy a interpretace dat, bez nich jsou samotná data vlastně bezcenná.

16.2 POVAHA INTERPRETACE V KVALITATIVNÍM VÝZKUMU

Již jsme zmínili, že data nehovoří sama za sebe. Je třeba je interpretovat, tedy vyložit, abychom ukázali jejich význam. Analýzu je pak možné chápat jako prostředek k dosažení interpretace, tedy jako nástroj, jehož pomocí se tohoto významu můžeme dobrat.

V tomto ohledu je užitečné uvažovat o analýze a interpretaci jako o dvou vzájemně propojených a souvisejících, ale odlišných procesech. Analýza představuje proces, který z vytvořených dat produkuje závěry, interpretace potom proces, jehož prostřednictvím vysvětlujeme, co tyto závěry znamenají. Ujijeme-li metaforu, kterou v případě etnografického výzkumu používají socioložka Margaret LeCompte a antropoložka Jean Schensul (1999: 2), analýza z dat vytváří příběhy, zatímco interpretace nám vysvětluje, jak máme tyto příběhy chápat. Můžeme si to snadno představit na příkladu notoricky známé Ezopovy bajky o lišce a vráně. Příběh, který se v bajce odehrává (jak liška vráně lichotí, až vrána upustí sýr), by byl produktem analýzy, ponaučení, které z bajky vyplývá (pozor na toho, kdo nám lichotí), potom její interpretací.

Interpretace tedy zprostředkovává porozumění. Ovšem co toto porozumění obnáší, resp. čeho se toto porozumění týká, se může u různých interpretací lišit. Obecně nám interpretace v sociálních vědách dává odpověď na některou z pěti základních otázek (srov. Willig 2014), obvykle zároveň na několik z nich. Pro jednoduchost si je představíme na příkladu interpretace *textu*, nicméně namísto textu si můžeme dosadit i *výpověď, jednání* nebo v nejobecnější rovině *dění*, potažmo jakákoliv jiná *data*.

- Co chtěl autor textem sdělit? Tedy vyložit, jakou informaci daný text zprostředkovává.
- Co text sděluje, aniž by to nutně musel být autorův záměr? Tedy vyložit význam textu ve vztahu ke kontextu (kulturnímu, sociálnímu, politickému, ekonomickému, historickému apod.), v němž text vznikl.
- Proč text sděluje právě to, co sděluje? Tedy porozumět samotnému kontextu, v němž text vznikl.
- Proč autor textem sděluje právě to, co sděluje, resp. čeho tím dosáhne? Ať už na úrovni společenské (tj. sociální funkce), nebo individuální (tj. psychická funkce).
- Co text vypovídá o obecných otázkách, jež si kladou sociální vědy? Tedy co nám může říct o takových obecných konceptech, jako jsou lidská existence, sociální realita nebo lidská psychika.

Přítom je třeba si uvědomit, že neexistuje pouze jediná správná interpretace. Stejná data mohou být interpretována velmi odlišně. To je způsobeno tím, že interpretace je bezprostředně ovlivněna našimi teoreticko-epistemologickými východisky (viz kapitola 2.2.1), tedy tím, co považujeme za významné a hodné pozornosti a co se domníváme, že můžeme skrze data

zjistit. Jak se můžeme dostat k významům? Prvním krokem musí být vystoupení z představy „běžných“ interpretací, typů porozumění, se kterými se setkáváme v každodennosti, které konstruují samotní aktéři. Hlasy a jednání aktérů, které jsou v datech, jsou pro nás důležité, ale především jako odkaz či reference pro legitimizaci námi vytvořené interpretace. Základ interpretace pak tvoří teorie, a to v tom smyslu, že nám poskytují „brýle“, skrze které můžeme na data zaostřit (viz dále). Teorie nám umožňují nahlédnout zkoumané jevy v nové perspektivě, kriticky je vyložit, komentovat.

Rámeček 16.1 → Jak lze stejná data různě interpretovat

Otázku rozdílnosti interpretací lze dobře ilustrovat na příkladu Nuerů, kočovných pastevců krav žijících na území dnešního Jižního Súdánu a Etiopie, který užívá nizozemská antropoložka Lotte Hoek (2013).

Představme si tři antropology, kteří zkoumají Nuery, přičemž se všichni soustředí na jejich krávy. Všichni si kladou tři stejné základní otázky: Kdo se o krávy stará, kdo krávy vlastní a jak se kráva živí? Všichni tři na ně také získají stejné odpovědi: O krávy se starají dívky, vlastní je muži a krávy spásají trávu.

Pro prvního antropologa bude významné, že ačkoliv se o krávy starají dívky, budou patřit chlapcům. Bude to interpretovat tak, že krávy jsou jedním ze zdrojů genderové dělby práce a systému dědění.

Druhý antropolog se soustředí na to, že kráva se musí pást i v době sucha. To vede k nutnosti migrovat se stády za pastvinami, jejímž důsledkem je flexibilní vnímání času a prostoru. To pak vede k flexibilnímu vnímání příbuzenských vazeb a teritoriálních nároků, jež se projevuje ve flexibilní struktuře nuerských segmentárních rodů. Interpretace druhého antropologa bude znít, že na krávu je možné nahlížet jako na pouto, které nuerskou společnost spojuje jako celek.

Třetí antropolog se zaměří na to, že krávy slouží jako cena za nevěstu (dar ženicha rodičům nevěsty). Jedinec má však krav příliš málo, takže aby mohl rodičům nevěsty dát dostatečný počet krav, dostane krávy od svých mužských příbuzných a přidá k nim i krávy, které dostala jeho rodina od ženichů jeho sester. Na základě toho formuluje interpretaci, že kráva je středem systému závazků, skrze něž se utváří a upevňují vazby mezi příbuznými rodinami.

Ačkoliv všichni tři antropologové zkoumali stejnou společnost, kladli si na počátku stejné otázky a dostali na ně stejné odpovědi, jejich interpretace se liší v důsledku toho, co považují za významné a na co kladou důraz.

To však není jediné, co ovlivňuje kvalitativní analýzu a interpretaci. Je třeba také být si vědom **situované povahy dat**, tedy toho, že každá data jsou vytvořena někým (výzkumníkem, který je situovaný) v interakci s někým dalším (s jakými aktéry se výzkumník dostane do interakcí) a za nějakým účelem (výzkumný problém a otázky; srov. kapitoly 3.4 a 11.4). **Osoba výzkumníka** pak do výzkumu nevnáší jen svá teoreticko-epistemologická východiska, ale vstupuje do něj jako významný aktér, který (tu méně, tu více) ovlivňuje dění, jež zkoumá. Výzkumník proto při analýze a interpretaci musí reflektovat své počínání v průběhu výzkumu a s tím i to, jak mohlo ovlivnit jeho průběh a jeho výsledky (viz kapitola 11.7). V neposlední řadě pak do procesu analýzy a interpretace vstupují významně i teorie, s nimiž výzkumník pracuje (o těch budeme hovořit níže v kapitole 16.4).

16.3 ZÁKLADNÍ ANALYTICKÉ ČINNOSTI

Interpretace však nedosáhneme zčistajasna nějakým osvícením. Interpretace je vždy produktem pečlivé analýzy. Co je tedy třeba učinit, abychom se interpretace dobrali?

Nejprve je třeba data *vizualizovat* čili zobrazit, jelikož lidský mozek dokáže zpracovat největší množství informací pomocí zraku. To neznamená pouze převést data do psané podoby, ať již např. transkriptem rozhovoru (viz kapitola 13.9), nebo ve formě terénních poznámek (viz kapitola 14.3), ale zobrazit je v přehledné a dále zpracovatelné podobě. To totiž umožňuje nad daty uvažovat a dále je promýšlet.

Máme-li data vizualizovaná, můžeme přikročit k pěti základním činnostem, jež v rámci analýzy obecně provádíme. Ačkoliv tyto činnosti budeme pro přehlednost popisovat každou zvlášť, při analýze probíhají vždy současně.

První a základní analytickou činností je *pročítání*. Pročítáme, tedy různými způsoby čteme, data ve snaze vyvodit z nich závěry, jež by nám pomohly zodpovědět výzkumný problém, který jsme si stanovili. Toto čtení bude nabývat velmi rozmanitých podob, podle cíle, jež jím chceme dosáhnout – chceme-li porozumět tomu, jaký význam data nesou (např. při interpretativním kódování, viz kapitola 16.7.2), budeme číst pomalu a důkladně; budeme-li hledat konkrétní informaci či pasáž, o které víme, že jsme ji zaznamenali, budeme číst rychle a letmo apod.).

Druhou činností, jež se čtením úzce souvisí, je *zapisování*. Nestačí totiž pouze data pročítat, ale je také třeba si zaznamenávat své úvahy a komentovat to, co jsme právě přečetli. Nejenže nemůžeme doufat, že vše, co si přečteme, si také doslova zapamatujeme, ale zapisování nám podobně jako vizualizace umožňuje data promýšlet. Psaní, resp. zapisování proto představuje neméně důležitou činnost, která nám umožní provádět konkrétní analytické postupy (zejména kódování a poznámkování, viz kapitoly 16.7.2 a 16.7.3). V podstatě je možné tvrdit, že kvalitativní analýza je již psáním výstupu, jak si ukážeme dále.

Třetí z těchto činností je *redukce dat*. K té dochází nezáměrně (i když nevyhnutelně), ale i záměrně již v průběhu tvorby dat (viz rámeček 11.8 a kapitoly pojednávající jednotlivé techniky tvorby dat). V rámci analýzy v této záměrné redukci pokračujeme, a to tím, že z dat vybíráme, která se nám jeví jako zásadní pro porozumění výzkumnému problému a která jej pouze dokreslují. Bez takového výběru se neobejdeme, protože kvalitativní výzkum produkuje velké množství dat, která nemusejí souviset s výzkumným problémem. Představme si, že zkoumáme, jak obyvatelé slovenské vesnice praktikují samozásobitelství a během několika hodinového společného okopávání rajčat a paprik nám informátorka vypráví, jak byli loni v zimě na skvělé dovolené v Thajsku. Ačkoliv si tyto informace poznamenejme do terénních poznámek, pro zodpovězení naší výzkumné otázky nebudou (s největší pravděpodobností) stěžejní. (Tedy pokud nám naše informátorka v polovině vyprávění nesdělí, jaké tam viděla úžasné papriky a že se teď snaží sehnat jejich sazenice.)

Čtvrtou činností je *porovnávání*. Spočívá ve schopnosti nejprve vymezit jednotky, které mezi sebou budeme porovnávat, a následně zvolit kritéria, podle kterých tak učiníme. Ačkoliv to zní složitě, je to v podstatě velmi prosté. Neděje se tak totiž nějakou složitou technicky zpracovanou procedurou podle předem stanovených kritérií, ale ad hoc při čtení.

Představme si, že pročítáme terénní poznámky z oslavy Dne obce v jihoslovenské vesnici, kde jsme si zaznamenali, že jeden z aktérů, říkejme mu třeba Fero, od rána připravuje v několika kotlích guláš pro všechny účastníky slavnosti. Již při čtení terénních poznámek implicitně identifikujeme několik jednotek, které následně můžeme porovnávat, i kritérií, podle nichž tak učiníme. První jednotkou může být Fero, kterého budeme porovnávat s ostatními aktéry na základě kritérií, jako je činnost, kterou při přípravě slavnosti vykonává, doba, po jakou se přípravy účastní, předměty, které pro svou činnost potřebuje, atd. O několik řádků (či stran) níže se totiž dočteme, že Milan, který přišel až v průběhu dopoledne, začíná o několik desítek metrů od kotlů s gulášem zapojovat na připraveném pódiu zvukovou aparaturu. Další jednotkou může být třeba činnost přípravy zvukové aparatury, již budeme porovnávat s dalšími činnostmi, které se v rámci situace odehrávají, jako je zmiňované vaření guláše, ale třeba také nošení stolů a lavic, uklízení prostranství před kulturním domem či loupání zeleniny do guláše. Za kritéria nám může sloužit kupříkladu to, jaký aktér danou činnost vykonává, kdy se daná činnost provádí či co je k dané činnosti zapotřebí.

Jednotkami, které mezi sebou porovnááme, přitom mohou být jednotliví aktéři (Fero a Milan), jednotlivé činnosti a činy (vaření guláše a příprava zvukové aparatury), jednotlivé výroky či věty (pronesené jedním z informátorů²), jednotlivé situace (příprava oslavy Dne obce a samotná oslava), jednotlivé události (oslava Dne obce a domácí zabijačka) atd. Přičemž všechny můžeme porovnávat jak v čase (včera a před týdnem, letos a loni atd.), tak v prostoru (třeba na prostranství před kulturním domem a v kulturním domě). Jaké jednotky a kritéria volíme, se vždy odvíjí od výzkumného problému. Stěžejní je tato činnost při kódování (o kterém

² Pokud by se jednalo o výroky několika informátorů, čistě technicky by šlo spíše o porovnávání aktérů.

budeme hovořit později), kde se kombinuje se zapisováním a pojmenováním (o němž bude řeč následně).

Poslední, pátou činností, kterou zmíníme, je *pojmenovávání*. To spočívá v označování porovnávaných jednotek a kritérií pojmy, jež je charakterizují. Obvykle přitom dochází k jisté míře abstrakce, resp. zobecnění, jak si detailně ukážeme později při popisu kódování.

16.4 TEORIE V PROCESU ANALÝZY A INTERPRETACE

Již v kapitole věnované charakteristice kvalitativní výzkumné strategie jsme v jejím rámci zdůrazňovali roli teorie (viz kapitola 11.3). Připomeňme si, že teorie nám slouží jednak k ujasnění toho, co vlastně chceme zkoumat (tj. formulaci výzkumného tématu, problému, otázek či cílů), a zároveň nám říká, na co máme při výzkumu zaměřit svou pozornost (v procesu tvorby dat a jejich analýzy). Užítí teorie se přitom může řídit buď induktivní, nebo deduktivní logikou (viz kapitola 2.3.3).

Užíváme-li teorii **induktivně**, vycházíme primárně z dat a snažíme se nalézt vhodnou teorii, jež by nám dopomohla k porozumění. Ukažme si to na metafoře brýlí. Představme si, že nosíme velmi silné brýle do dálky, ale zapomněli jsme si je vzít, když jsme odcházeli z domova. Sice bez nich vidíme, ale vše je neostré, rozmazané, špatně rozeznatelné. Na ulici potkáváme lidi, ale nejsme si jistí, kdo to je, protože pořádně nerozeznáváme jejich rysy. Vidíme třeba, že jeden člověk zvedá paži, ale protože nevidíme detaily, nerozumíme, proč to dělá. Domyslíme se, že nás zdraví, a tak taky mávneme na pozdrav, i když nevíme, kdo to je. Druhý člověk se shýbá, ale my ho opět vidíme pouze rozmazaně, takže netušíme, co vlastně dělá. Napadne nás, že se asi shýbá pro něco, co mu upadlo. Když nám v tu chvíli brýle někdo přinese a my si je nasadíme, najednou prohlédneme. Vidíme, že člověk, kterému jsme mávali, je někdo úplně cizí a nezdravil nás, ale mával si na taxi. Člověk, co se shýbal k zemi, zase nic nesbíral, ale zavazoval si rozvázanou tkaničku u boty.

Podobně funguje v kvalitativním výzkumu teorie, užijeme-li ji induktivně. Bez ní vidíme vše nejasně, rozmazaně, pouze si domýšlíme, co to či ono znamená. Když si nasadíme „brýle“ teorie, zaostříme a data nám začnou dávat smysl. Zkoumáme kupříkladu pražskou emo subkulturu a dozvíme se od Dannyho, že Weru je pozérka, protože poslouchá kapelu Black Veil Brides a vůbec nezná kapelu Sunny Day Real Estate. Od Weru se zase dozvíme, že je pozér Danny, protože pořád mluví jen o hudbě, ale vůbec nedokáže dávat najevo své emoce. Bez „brýlí“ teorie budeme patrně zmatení a budeme dále pátrat, kdo je tedy z těch dvou ten pozér a kdo je autentický emář. Pokud si ale nasadíme „brýle“ teorie, podle níž autenticita (tedy to, kdo je skutečný emář a kdo pouhý pozér) není objektivní charakteristika, ale neustále probíhající proces vyjednávání, pochopíme, že každý z nich považuje za autentický jiný subkulturní rys (Danny hudbu, Weru emotivnost), a jelikož spolu nesdílejí kritéria autenticity, logicky jeden druhého označují za pozéra. Induktivní zacházení s teorií znamená využití teorie „na výstupu“, tj. při analýze a interpretaci.

S teorií lze ovšem pracovat i **deduktivně**, tedy „na vstupu“. V takovém případě teorie vede celý náš výzkum – je východiskem pro formulaci výzkumného problému a otázek, odpovídajících metodologických postupů, usměrňuje tvorbu dat a zároveň poskytuje pojmový rámec, s nímž v rámci analýzy a interpretace dále pracujeme. Můžeme např. při výzkumu emo subkultury vycházet z teorie subkulturního kapitálu Sarah Thornton (1997), podle níž aktéři v rámci subkultury hromadí tzv. subkulturní kapitál, skrze nějž dochází k jejich hierarchizaci. Na základě teorie formulujeme výzkumný problém „Jakých podob nabývá subkulturní kapitál v emo subkultuře a jakým způsobem dochází k jeho hromadění“. Jelikož víme, že subkulturní kapitál může být buď materializovaný (tj. založený na kumulaci předmětů), nebo vtělený (tj. založený na znalostech a schopnostech aktérů), zaměříme se ve výzkumu jednak na to, jaké předměty jsou u emařů zdrojem ocenění, a druhak na to, jak jsou ceněné znalosti a schopnosti. Teorie nám zároveň poskytne i pojmový rámec, takže když potom při analýze v terénních poznámkách nalezneme zmínku o tom, že se několik emařek ptalo Jackie, jak to dělá, že má vždycky tak skvělé vlasy, a ona jim pak půl hodiny vysvětlovala, jaký užívá postup, budeme vědět, že schopnost vytvořit „správný emo účes“ je jednou z forem vtěleného subkulturního kapitálu. Podobně když zjistíme, že Dannyho fotografie na facebooku, na níž má nové tričko s kapelou Escape the Fate, má během několika hodin přes sto lajků, zatímco fotografie Weru v mikině Black Veil Brides si vysloužila téměř dvacet posměšných komentářů, budeme o těchto snímcích uvažovat jako o projevu kapitálu materializovaného. Následně nám bude jasnější, proč Jackie i Danny jsou na emo srazech (víkendových setkáních emařů) vždy středem pozornosti, zatímco Weru je vždy tak trošku stranou, jelikož to budeme chápat jako projevy hierarchizace v důsledku hromadění nebo absence subkulturního kapitálu.

Induktivní i deduktivní logiku užití teorie přitom můžeme i kombinovat, nejčastěji tak, že deduktivně užitou teorii doplníme při analýze o teorii užitou induktivně, např. protože vysvětluje to, co původní teorie vysvětlit nedokáže.

V kvalitativním výzkumu tedy platí, že se nepokoušíme potvrdit či naopak vyvrátit platnost nějaké teorie, ale že teorii užíváme jako analytický nástroj, který nám pomáhá porozumět zkoumanému jevu, resp. problému. Pokud konkrétní teorie porozumění nepomáhá, můžeme ji buď modifikovat (viz kapitola 11), nebo nahradit teorií jinou. Každá teorie je totiž v kvalitativním výzkumu užitečná pouze do té míry, do jaké nám pomáhá v porozumění.

Rámeček 16.2 → Teorie jako produkt výzkumu

V některých typech výzkumů, např. u **zakotvené teorie** Strausse a Corbinové (1999), je teorie produktem výzkumu. Vzniká vždy ve vztahu ke konkrétnímu studovanému jevu či fenoménu a je konstruována výzkumníkem na základě analýzy dat vytvořených v procesu výzkumu – je tedy výsledkem výzkumu (viz kapitoly 11.5 a 12.4).

Konkrétně na základě analýzy dat je rozhodováno, jaká data budou dále do analýzy zařazena tak, aby výzkumník mohl vytvořit teoretický model právě s využitím empirických dat. Výzkumník z dat nejprve vytváří kategorie a hledá teoretické vztahy mezi koncepty, které následně modifikuje a redefinuje na základě dalších empirických dat, která vybírá s tímto cílem (tzv. teoretický výběr vzorku, kapitola 12.4). Empirická data jsou užívána k postupnému rozvíjení jejich vzájemné koherence a upřesňování vznikající teorie prostřednictvím jejich „neustálého porovnávání“ (Glaser, Strauss 1967). Vznikající teorie jsou především tzv. teorie středního dosahu, které jsou platné pro kontext, v jehož rámci byla získávána empirická data, na jejichž základě teorie vznikala. V některých případech mohou být výstupem i jen pracovní modely.

Mezi výzkumníky se vede diskuze, do jaké míry a jak vstupuje do takto konstruovaných teorií výzkumníkovo předchozí teoretické vědění. Je skupina autorů, kteří prosazují názor, že vznikající kategorie jsou empiricky „zakotvené“, „vynořují“ se z dat. Cílem výzkumníka by mělo být, aby vznikající kategorie opravdu vycházely z empirických dat a nebyly ovlivněny dosavadním teoretickým poznáním. Jiní výzkumníci však upozorňují na to, že výzkumník vždy vstupuje do výzkumu s určitým teoretickým věděním. Řeší tak otázku, jak toto existující teoretické vědění využít při kvalitativní analýze, jejímž cílem je konstrukce teorie z empirických dat, ale zároveň neovlivnit výzkumnickou kreativitu při tvorbě kategorií z dat. Teorie je v tomto případě využita jako inspirace, zkušenost, nástroj kritické reflexe.

16.5 CÍLE KVALITATIVNÍ ANALÝZY

Výše jsme si ukázali, jaké základní činnosti se při kvalitativní analýze provádějí (pročítání, zapisování, redukce, porovnávání a pojmenování), a vysvětlili si, jak se do procesu analýzy a interpretace promítá teorie. Máme-li představu, co budeme dělat, můžeme lépe porozumět tomu, k čemu to povede, resp. co je cílem všech těchto činností.

Obecně je možné říci, že cílem kvalitativní analýzy je nalézt odpovědi na výzkumné otázky, resp. vyřešit výzkumný problém (viz kapitola 3.4). Co to ale znamená konkrétně?

Představme si, že zkoumáme, jak se v slovenské vesnici vyjednávají moc a autorita³, přičemž moc teoreticky chápeme jako schopnost prosadit své zájmy proti zájmům ostatních a autoritu dle Webera dělíme na uznávanou na základě nároku, kompetence a převahy. Máme přitom k dispozici vizualizovaný soubor terénních poznámek ze zúčastněného

³ Následující použitý příklad vychází ze studie Dany Bittnerové, Martina Heřmanského a Hedviky Novotné (2010). Zájemce o detailnější vzhled do problematiky vyjednávání moci v rámci slovenské vesnice odkazujeme právě na tento text.

pozorování (viz kapitola 14), které mimo jiné zachytily dění kolem oslavy stavění májí. Začneme tedy poznámky pročitat, zapisovat si, redukovat, porovnávat a pojmenovávat (za využití konkrétních postupů, které si představíme za okamžik). Jak tak provádíme tyto činnosti, zachytíme v poznámkách, že starosta při přípravě slavnosti stavění májí rozděljuje práci všem ostatním, ale sám nic manuálně nedělá. Položíme si proto otázku, co by mohlo znamenat, že starosta rozděljuje práci. Mohl by to být projev jeho autority a moci? Hledáme tedy významy *jednání*, které jsou za pozorovatelným jednáním skryté (tj. tacitní). Tím nemáme na mysli, že by aktéři něco skrývali, ale že jejich jednání nese nějaké sdělení, které nemusí být zřetelné na první pohled, a my tomuto významu chceme porozumět. Nejde nám přitom ani tak primárně o to, proč to starosta dělá (i když i to nás samozřejmě zajímá), ale co svým jednáním sděluje. Zároveň s tím nás zajímají i významy manifestované aktéry (tj. explicitní), což v tomto případě může být organizace práce.

Poznamenáme si tedy, že to je projev jisté moci a autority a zároveň jedna z forem organizace práce. Tím jsme právě *identifikovali* dvě témata obsažená v našem výzkumu – *projev moci a autority a organizace práce*. Zároveň si dále všimáme, že ačkoliv starosta rozděljuje práci a říká, co má kdo dělat, skupina mladíků se tím neřídí, a dokonce odešla do nedaleké otevřené hospody, kde z její zahrádky pobaveně pozorují, jak starosta vše organizuje. Protože se zamýšlíme nad tím, co by to mohlo znamenat, napadne nás, že by to mohl být nějaký projev vzdoru proti starostovi, a poznamenáme si to. Identifikovali jsme další téma – *projev vzdoru*. (Jejich chování by samozřejmě mohlo mít i zcela jiný význam – např. jsou se starostou domluvení, že až udělají, na čem se dohodli, půjdou si sednout do hospody. V takovém případě bychom museli identifikovat zcela odlišné téma – např. *vyjednávání podmínek spolupráce či rozdělení kompetencí*.)

Zároveň s tím, že jsme pomocí hledání významů, které jednání nese, identifikovali tři témata, nám na mysli vytane řada otázek. Kdo všechno takto vzdoruje? Kdo naopak nevzdoruje? Jak na tento vzdor reaguje starosta? Jaké další formy vzdoru se vůči starostovi používají? V jakých situacích ke vzdoru dochází? Proč k tomuto vzdoru dochází? A také otázky spojené s vyjednáváním moci. Jaké strategie užívá starosta k tomu, aby uplatnil svou moc? Vůči komu svou moc uplatňuje? Jak se to liší v různých situacích? Ve vztahu k různým aktérům? Kdo další disponuje mocí? Jak se jeho uplatňování moci liší od starostova? A samozřejmě ještě celá řada dalších. Tyto otázky nás dále stimulují v uvažování o našich datech a výzkumných otázkách.

Abychom si na tyto otázky mohli odpovědět, musíme tato témata detailně *popsat*. To znamená hledat v našich datech další zmínky, které nám kýžené detaily přinesou. Všimneme si např. že starosta chodí oblečený vždy buď ve společenském obleku, nebo v myslivecké uniformě, a odvodíme z toho, že by to mohl být další projev starostovy moci, pomocí kterého se symbolicky distancuje od manuální práce. Dále např. nalezneme informace, že zaměstnává několik desítek obyvatel vesnice ve své firmě. Ve vztahu ke vzdoru zase v datech nalezneme zmínky o tom, že starosta mladíkům vzkázal, aby na stavění májí přišli oděni do bílých košil s vestou, ale my jsme některé viděli v tričku a mikině.

V průběhu dalšího pročitání se nám vynořují nová témata i detaily těch již stávajících. Jejich popis se stále více doplňuje a prohlubuje. Zároveň si ale začínáme uvědomovat, že spolu některá témata jednoznačně souvisejí, jsou v nějakém vzájemném vztahu. To je případ už prvních dvou identifikovaných témat – s projevy moci a autority je spjat projev vzdoru. Projev vzdoru můžeme chápat jako reakci na projev moci a autority. Nacházíme ale i vztahy mezi dalšími tématy. Například to, že starosta zaměstnává obyvatele vesnice, kde je jinak poměrně vysoká nezaměstnanost, užívá jako nástroj k upevňování své moci nad nimi i mimopracovní oblast. Ten, kdo nechce o práci přijít, starostovi nevzdoruje. A zmínění mladíci jsou buď nezaměstnaní, nebo pracují jinde než u starosty, tudíž svým vzdorem nic neriskují.

Postupně se nám díky *identifikaci, popisu a nalézání vztahů* mezi tématy začíná rýsovat celkový obraz, který umožňuje rozumění nejen zkoumané situaci (stavění májí), ale i celého výzkumného problému (vyjednávání moci a autority). Starosta čerpá svou autoritu a moc nejen ze svého úřadu, ale také ze své pozice zaměstnavatele. Vzdorovat mu mohou pouze ti, s nimiž jej nepojí vztah zaměstnavatel–zaměstnanec. Proto se také starosta (na první pohled možná paradoxně) snaží zaměstnat své největší kritiky, aby svou pozici v obci upevnil. Vytváříme tak **situovanou generalizaci** (srov. kapitolu 11.7), která nám umožňuje porozumět výzkumnému problému a zodpovědět výzkumné otázky, tedy vysvětlit zkoumaný sociální fenomén (v tomto případě vyjednávání moci a autority v slovenské vesnici).

Rámeček 16.3 → Dílčí cíle kvalitativní analýzy

- Nalezení explicitních a tacitních významů
- Identifikace témat
- Popis témat
- Identifikace vztahů mezi tématy
- Situovaná generalizace zkoumaného problému (případně konceptuální model či nová teorie)

16.6 ANALYTICKÉ POSTUPY

Výše jsme se pokusili si představit, čeho se chceme v rámci kvalitativní analýzy dobat. Můžeme vidět, že nás v žádném případě nezajímá četnost nějakého jevu, ale jeho popis a porozumění mu. Tento v podstatě obecný postup může nabývat různých konkrétních podob, které se odvíjejí jednak od podoby dat, jež máme k dispozici, jednak od výzkumných otázek a konečně i od našeho teoreticko-epistemologického zázemí.

Teoreticko-epistemologické zázemí našeho výzkumu nás mimo jiné vede k tomu, jak nahlédneme na data, jak jim rozumíme. Data (ať už jsou v jakékoliv podobě – textová, audiovizuální, materiální, virtuální) pro nás jednak mohou být prostředkem, jehož pomocí můžeme

nahlédnout do zkušenosti aktérů, tzn., že představují redukovanou reprezentaci sociální reality. Data v této perspektivě jsou *oknem do zkušenosti aktérů* – jejich prostřednictvím interpretujeme povahu sociální reality. Například analýzou rozhovorů se dozvídáme, jak aktéři rozumějí tomu, co a jak dělají (co pro ně znamená rozvod, jak k tomu došlo, že se rozvedli), a prostřednictvím toho můžeme lépe porozumět určitému společenskovednímu fenoménu, který zkoumáme (např. rozvodovost a stabilita rodiny). Podobně na základě analýzy terénních poznámek z pozorování usuzujeme, jak proběhla nějaká událost atp.

Můžeme ovšem na data nahlížet jako na *texty*, přičemž jako *texty* jsou chápány jakékoli objekty, které lze číst, tzn. porozumět jejich významům (srov. kapitolu 15.1). Za text můžeme považovat nejen např. psaný deník, ale i filmový dokument, kreslený vtíp, hudební skladbu či mimiku obličejů (Hájek 2014: 23). *Text* je potom chápán nikoliv jako prostředek k porozumění reality, ale jako *realita sama o sobě*. Proto *text* není pouhým prostředkem, ale objektem analýzy. V takovém případě si klademe otázky, jak/prostřednictvím koho/kdy/kde/s jakým účelem *text* vznikl a jak je strukturován, uspořádán. Jak jsou prostřednictvím jazyka (opět i v přeneseném slova smyslu) v *textu* konstruovány významy a jaké sociální funkce *texty* plní.

Rámeček 16.4 → Příklady vybraných analytických přístupů

Různé výzkumné designy implikují rozličné vztahování se k datům, mj. i proto, že rozmanitě chápou, co je *text* (v doslovném i přeneseném slova smyslu) a co *text* zprostředkovává, tedy zda je „oknem do zkušenosti aktérů“ nebo „svébytnou realitou“.

Příkladem analytického postupu, který uvažuje *data/texty* jako *okna do zkušenosti aktérů*, může být například **kvalitativní obsahová analýza** (Hsieh, Shannon 2005, Krippendorff 2018), která umožňuje vhléd do obsahu analyzovaných dat s cílem porozumět významům, které zprostředkovávají. Podobně se k otázce povahy dat staví i již zmiňovaná **zakotvená teorie** (Glaser, Strauss 1967, Strauss, Corbin 1999; viz kapitoly 11.5 a 12.4), která umožňuje systematickou tvorbu teorie výhradně z empirických dat, etnografický výzkum (viz kapitola 14.5) atp.

Text jako objekt výzkumu, tedy svébytnou realitu, uvažuje např. **konverzační analýza** (Sidnell 2010), která se zabývá otázkou struktury a průběhu řečových situací, původně zejména v každodenním životě, později také v rámci institucionalizovaných interakcí, např. v lékařských ordinacích, u soudů, linek důvěry. Podobně k otázce *textu* přistupují **analýzy diskurzu** (viz kapitola 11.5), jež zkoumají, jak jazyk konstruuje a organizuje sociální realitu. Například tzv. **kritická analýza diskurzu** (Fairclough 1995; česky třeba Vašát 2008) si klade za cíl sledovat povahu a změny v jazyce a propojovat je se změnami ve společnosti a kultuře, přičemž důraz je kladen na produkci a reprodukci nadvlády ve společnosti prostřednictvím jazyka. **Narativní analýza** (viz kapitola 11.5) pak zajímají nejen obsah, ale i struktura a povaha vyprávění (Fisher-Rosenthal, Rosenthal 2001, Schütze 1999 aj.).

Ať už použijeme jakýkoli analytický přístup, obvykle se nevyhneme kódování (někdy také označovanému jako indexace nebo labeling). Kódování následně detailněji rozebereme v další části této kapitoly. Nyní se spokojme s tím, že jeho princip spočívá v označení *textu* či jeho částí analytickými popisky (kódy). To umožňuje abstrakci směrem od *dat* ke konceptům.

V souvislosti s tím, jak v procesu analýzy zacházíme s *daty*, můžeme obecně rozlišit dva typy analytických přístupů. První z nich je založen na **segmentaci**, tj. rozčlenění *textů* (terénních poznámek, rozhovorů, narativů, dokumentů, obrazového materiálu, audionahrávek či jakýchkoliv jiných *dat*) na jednotlivé části (tzv. *segmenty*), s nimiž se následně různě manipuluje jako se samostatnými jednotkami (seskupují je, přeskupují, rekontextualizují apod.). Dochází přitom k porovnávání mezi jednotlivými jednotkami (*segmenty*) napříč analyzovanými *daty* (případy, rozhovory, ale i událostmi, informátory atd.), což umožňuje snadné nalézání pravidelností v *datech*. Výhoda tohoto přístupu spočívá mimo jiné v tom, že jej lze použít takřka univerzálně na v podstatě libovolný typ *dat*.

To neplatí pro druhý, **holistický** přístup. Ten totiž vychází z premisy, že *texty* (resp. výpovědi, příběhy, vyprávění) dávají smysl pouze ve své celistvosti, proto je třeba na ně nahlížet jako na integrovaný celek nesoucí svůj vlastní význam. Stejně jako nemůžeme porozumět románu či pohádce, pokud je nechápeme jako sevřený příběh, nemůžeme porozumět ani příběhům našich aktérů. I v tomto případě obvykle nějakým způsobem kódujeme, ale proto, abychom odhalili vztahy mezi jednotlivými prvky vyprávění, identifikovali zápletku a jednotlivé prvky děje a mohli je strukturovaně převyprávět. Tedy abychom porozuměli tomu, jaký význam tyto příběhy nesou. Typické využití proto nacházejí holistické analytické přístupy u *dat* v podobě narativů vytvořených na základě např. biografického nebo epizodického narativního rozhovoru (viz kapitoly 11.5 a 13.4.3), osobních dokumentů, jako jsou např. deníky a dopisy, literárních zdrojů atp., tedy zdrojů *dat*, které mají povahu vyprávění, příběhu (viz kapitola 15).

16.7 ANALÝZA POMOCÍ SEGMENTACE A KÓDOVÁNÍ

Jak jsme výše naznačili, můžeme se setkat s celou řadou analytických postupů. Společné mají analytické uvažování o *datech*, jež je ztělesněno v jejich kódování. Povahu a podstatu analýzy *dat* si nyní ukážeme na přístupu, který se zakládá na systematickém a souběžném provádění tří vzájemně propojených postupů (jež se skládají z kombinace různých činností zmíněných v úvodu této kapitoly): segmentace, kódování a poznámkování.

16.7.1 Segmentace

Segmentace představuje postup, jehož pomocí rozčleníme analyzovaný *text* na dílčí části, tzv. *jednotky analýzy*. Za *jednotku analýzy* může sloužit *celý text*, *gramatické části textu* jako slova, věty či odstavce, *strukturní jednotky* jako řádky, sloupce či strany nebo *jednotky*

tematické. Jako tematické jednotky se označují části textu, které pojednávají jedno identifikované téma. Charakteristické pro ně je, že v rámci jednoho textu mohou být různě rozsáhlé – může se jednat o jedno slovo, jednu či několik vět, ale také třeba celý odstavec. Tematické jednotky představují nejužívanější formu segmentace, a to právě pro svou flexibilitu. V následujícím výkladu tedy budeme pracovat s nimi, takže veškeré další odkazy na segmenty budou označovat tematické jednotky.

Technicky segmentace probíhá tak, že jednoduše *pročítáme* data a pasáže, které se týkají konkrétního tématu, a ty si označujeme např. podtrhnutím barevnou tužkou (*zapisování*). Tím jednak data *zobrazujeme* (protože zvýrazňujeme, které pasáže jsou významné) a jednak *redukujeme* (protože pasáže, které nejsou důležité, nezvýrazňujeme). Stejná část textu přitom může patřit do několika segmentů – neplatí tedy, že co část textu, to jeden segment.

16.7.2 Kódování

Pozorný čtenář si v tento okamžik patrně klade otázku, k čemu vlastně takové „rozkouskování“ textu samo o sobě je. Odpověď možná překvapí – samo o sobě není k ničemu. Významu nabývá až v momentě, kdy se kombinuje s **kódováním**. Kódování je postup, jehož pomocí přidělíme vytvořeným segmentům popisek (někteří autoři užívají metaforu nálepky, jiní razítka), kterým jej charakterizujeme. Nejčastěji se k tomu užívají slova či slovní spojení (většinou podstatná jména ve spojení se jmény přídavnými, někdy také slovesa).

Technicky se jedná o *pojmenování* vytvořených segmentů (které jsme vytvořili na základě pročítání, zapisování, zobrazování a redukce) a následně *zapisování* zvolených označení. Kódy obvykle zapisujeme vedle textu po pravé straně nebo nad daný segment. Kromě pojmenování a zapisování hraje při kódování významnou roli také *porovnávání*. Kódy totiž vytváříme tak, aby dobře vystihovaly obsah segmentu, ale zároveň tak, abychom konkrétní kód mohli použít k okódování segmentů dalších. Dobře to vystihuje právě metafora razítka – protože razítek máme omezený počet, musíme vytvořit taková, abychom jimi mohli orazítkovat různé segmenty. Pokud bychom vytvořili razítko-kód příliš konkrétní, už ho znovu nevyužijeme a můžeme ho vyhodit.

Jednotlivé segmenty přitom neustále porovnáváme se segmenty předchozími, abychom zvážili, jakým kódem je máme označit, tedy zda pro ně již existuje kód, který jsme použili k okódování jiného segmentu, nebo zda musíme vytvořit kód nový. Přitom zároveň provádíme další analytickou redukci, protože abstrahujeme z konkrétního obsahu segmentu na abstraktnější úroveň.

Právě vytvoření kódů abstraktnějších než obsah segmentu je při kódování zcela zásadní, protože nám (kromě *popisu* daného segmentu) umožňuje data *zestručnit*, což nám později dovolí pracovat s kódy místo konkrétních dat, tedy dostat se na abstraktnější úroveň analýzy. Zároveň to umožní data také dále *třídít*, konkrétně vyhledat data pojednávající jedno

téma (tedy označená jedním kódem) a následně je *soustředit* na jednom místě (ačkoliv původně mohou být na místech zcela různých a vzájemně nesouvisejících: např. děje odehrávající se v různých časech na rozličných místech nebo výpovědi různých informátorů).

Okódujeme-li v našich terénních poznámkách ze slovenské vesnice všechny segmenty, kde se vyskytuje vzdor vůči moci kódem vzdor, budeme následně moci snadno nalézt, v jakých situacích se vzdor projevuje. Takto okódované segmenty potom můžeme soustředit na jednom místě (např. zkopírovat je do jiného souboru a vytisknout) a následně díky tomu zjistit, že vzdor nabývá dvou různých podob – jednak odchodu mladíků do hospody, když měli stavět máje, a jednak toho, že si namísto košil a vest, jak chtěl starosta, oblékli trička a mikiny.

Jak zdůrazňují sociologové Barney Glaser a Anselm Strauss (1967) a my si ukázali výše, kódování nám umožňuje: *identifikovat relevantní jevy* (jako jsou strategie aktérů, formy jejich interakcí nebo významy přikládané dění), tedy zjistit, o čem vlastně analyzovaná data vypovídají; *koncentrovat příklady těchto jevů* a jejich vzájemným porovnáním zjistit, jaké podoby nabývají (např. jaké formy vzdoru vůči moci volí na slovenské vesnici různí aktéři); a díky tomu provést *rozbor těchto jevů*, abychom našli jejich společné znaky, rozdíly, vzorce a struktury. Jak toho dosáhnout si ozřejmíme později. Příklad kódování můžete vidět v rámečku 16.5.

Způsoby kódování

Při kódování můžeme postupovat dvěma způsoby – deduktivně, nebo induktivně. Postupujeme-li **deduktivně**, kódujeme primárně s ohledem na užitou teorii (jak už jsme se o tom zmiňovali v kapitole 16.4). Teorie nám poskytne pojmový rámec, který při analýze zužitkujeme ve formě kódů. Při kódování pak hledáme segmenty, které by odpovídaly připraveným kódům, resp. přiřazujeme předem vytvořené kódy k segmentům. Postupujeme-li **induktivně**, kódujeme primárně s ohledem na data. Nemáme tedy kódy dopředu připravené, ale snažíme se v průběhu analýzy vždy vytvořit takový kód, který by daný segment nejlépe vystihoval, tedy tzv. vytváříme kódy z dat. I zde je však přítomna teorie v podobě „brýlí“, jež nám umožňují „zaostřit“.

V praxi však často dochází spíše ke kombinaci obou postupů. I když kódujeme induktivně, tedy vytváříme kódy z dat, teorie a výzkumné otázky nám poskytují pojmový rámec, který je při kódování užitečně využít. A naopak, i při deduktivním kódování se nebráníme tomu, abychom vytvořili nový kód, pokud dobře vystihuje význam daného segmentu.

Zkoumáme-li tedy např. již mnohokrát zmiňované vyjednávání moci a autority na slovenské vesnici, dopředu víme, že budeme deduktivně pracovat s kódy vyjednávání, moc a autorita. Jelikož v případě autority vycházíme z Weberovy teorie, uijeme kódy popisující různé druhy zdrojů autority – nárok, kompetence a převaha. Zároveň ale budeme vytvářet další kódy induktivně, např. stavba májí, rozdělení práce.

Druhy kódů

Obvykle se při kódování užívá několik druhů kódů, které slouží k různým účelům. V inspiraci prací Matthewa Milese a Michaela Hubermana (srov. Miles, Huberman 1994: 57–58) budeme rozlišovat mezi popisnými kódy, interpretativními kódy a kategoriemi. Při kódování zpravidla začínáme kódovat prvním typem a následně přidáváme typy další.

Rámeček 16.5 → Specifické druhy kódování

Specifické metodologické postupy často pracují se specifickými typy kódování. Například sociologové Anselm Strauss a Juliet Corbin (1999) rozlišují ve své metodě tzv. **zakotvené teorie** mezi kódováním otevřeným (*open coding*), axiálním (*axial coding*) a selektivním (*selective coding*). V případě, že chceme užít tyto specifické kódovací postupy, je třeba se důkladně seznámit nejen s jejich povahou a využitím, ale i s celým metodologickým přístupem, jehož jsou obvykle integrální součástí (srov. kapitoly 11.5 a 12.4).

Popisné kódy slouží primárně ke snazší orientaci v datech a koncentraci příkladů konkrétních jevů (jak jsme o nich hovořili výše). Označujeme jimi témata, o nichž daný segment explicitně pojednává. Tedy to, o čem se v daném segmentu hovoří.

Kódy interpretativní slouží k rozkrytí významů, které jsou v datech skryty (viz kapitola 16.5). Označujeme jimi témata, která jsou v daném segmentu obsažena „mezi řádky“. Tedy to, jak jako výzkumníci rozumíme tomu, o čem daný segment vypovídá, resp. co daný segment sděluje.

Podíváme-li se znovu na příklad okódovaného rozhovoru na téma emo subkultury v rámečku 16.6, kód emo pravidla bude představovat kód popisný, protože označuje, že se v daném segmentu (jakýmkoliv způsobem) hovoří o emo pravidlech, zatímco kód emo pravidla – odmítání bude kód interpretativní, protože označuje, co daný segment sděluje (v tomto případě, že se informátorka staví k emo pravidlům odmítavě). Podobně bude kód identita popisný (označuje, že se v daném segmentu nějak hovoří o identitě) a kód nejsem to já interpretativní (protože označuje, že informátorka sděluje pocíťované napětí mezi tím, jak svou identitu deklaruje a jak ji pocíťuje).

Z toho také vyplývá, že jeden segment může být (a obvykle bývá) okódován jak kódy popisnými, tak kódy interpretativními. Popisný kód nám ukazuje, o čem daný segment pojednává, zatímco interpretativní kód, o čem daný segment vypovídá, tedy co sděluje.

Kategorie představují nadřazené pojmy, které sdružují popisné a interpretativní kódy, jež spolu explicitně nemusejí souviset, ale jejichž vzájemný vztah v průběhu analýzy odhalíme. Jsou to právě kategorie, které nám umožňují identifikaci opakujících se témat (vzorců, pravidel, vůdčích motivů apod.).

Rámeček 16.6 → Ukázka segmentace a kódování přepisu polostrukturovaného rozhovoru v programu QDA Miner Lite (z výzkumu emo subkultury Martina Heřmanského)

Výzkumník: Jak ses vlastně dostala k emu? Klidně začni i předtím, než jsi o nějakém emu věděla...

Informátorka: Hm, dobře. Tak já jsem se s emem poprvé setkala asi v 8. třídě, když moje spolužačka na základce přišla do školy a měla patku, černý oblečení a tak. Ale to jsem ještě nevěděla, že to je emo. A taky jsem o tom ještě nic nehledala, nezajímalo mě to. Ale pak jsem se dostala v prváku ke kapele Segment a jela jsem do Uherskýho Brodu na koncert. Tam jsem poznala jednu holku z Liberce a nějak jsme se skamarádili. A ta poslouchala Black Veil Brides a takovýhle kapely a znala se s emařema z Liberce. Když jsem za ní jednou přijela, tak jsme s nimi šli ven a ti kluci byli hezký. Tak jsem si o tom začala něco hledat, poslouchat kapely jako Bring Me the Horizon a začal se mi líbit ten styl. Našla jsem i ty emo pravidla, ale to jsem si říkala: „Sakra, co je to za kravínu.“ Nikdy by mě nenapadlo se podle těch pravidel řídit. Pak jsem začala taky vyhledávat na Facebooku lidi, co vypadali super, a začala jsem si s nimi psát a seznamovat se.

V: A co tě na tom emu nejvíc přitahovalo?

I: Ze začátku to byl styl oblékání a samozřejmě ta vizáž. Ale pak mě spíš zajímala ta muzika. Objevila jsem kapely jako Alesana a hrozně se mi to začalo líbit. Tady ty texty, který měly něco do sebe. Že to nebyl jenom nějaký stupidní text, ale že to prostě bylo o něčem.

V: Aha. Ty jsi mi právě kdysi říkala, že jsi ten emo styl někdy na chvíli opustila a že ti to pak chybělo...

I: Ty jo, hrozně. To jsem měla takový divný období, že jsem si říkala, že už jsem na to stará. Když jsem viděla ty třináctky a čtrnáctky a říkala jsem si: „Ty jo, mě už tady za chvíli bude devatenáct.“ Prostě jsem si připadala stará. Tak jsem zkusila jít do core, ale pak jsem si řekla, že to úplně nejsem já a zase jsem se vrátila k emu. Ale už se taky neoblékám, jako jsem se oblékala před dvěma rokama. Už jsem se taky trochu ustálila.

V: Co myslíš tím ustálila?

I: Třeba že teďka bych si už nevzala do vlasů takovou tu velkou připínací mašlí. Nebo že nemám ty vlasy úplně mega natupírované a tak.

Styl / ZŠ / 1. setkání s emo

SŠ

Hudba / Hudba – BVB

Kontakt s emaři – offline

Styl / Hudba / Hudba – BMTH

Emo pravidla / Emo pravidla – odmítání

Kontakt s emaři – offline

Styl

Hudba / Hudba – Alesana / Hudba – poselství

Styl / Styl – změna

Věk / Třináctky / Připadala stará

Styl – core / Identita / Nejsem to já

Styl / Styl – umírněnost

Od obou výše uvedených typů kódů je odlišuje, že obvykle stojí „stranou“ konkrétních segmentů, tedy že jejich pomocí většinou neoznačujeme konkrétní segmenty. Kategorie jsou totiž obvykle natolik abstraktní, že okódovat jimi konkrétní segmenty by nám příliš nepomohlo. Buď proto, že daný jev je v datech přítomný do té míry, že bychom jimi kódovali každý druhý segment, nebo naopak proto, že jakožto produkt našeho porozumění zkoumanému dění by

segment, který bychom jimi kódovali, měl rozsah třeba celého záznamu pozorování. Tedy buď je vidíme téměř v každém segmentu, nebo se vyjevují až v důsledku propojení významů mnoha různých segmentů. Není neobvyklé, aby se původně popisný nebo interpretativní kód stal v průběhu analýzy kategorií – to když zjistíme, že zahrnuje či sdružuje další dílčí kódy.

Příkladem kategorie může být ve výzkumu emo subkultury kód styl. Původně jej užíváme jako kód popisný a kódujeme jím všechny zmínky o stylu, ale s postupující analýzou se ukáže, nejenže se dělí na mnoho dalších dílčích kódů (*Styl – změna, Styl – umírněnost a Styl – core*), ale že se s ním pojí i kódy, které nejsou jeho dílčími kódy (*1. setkání s emo, kontakt s emaři – offline, identita, třináctky a připadala stará*). Na tomto základě dojdeme k přesvědčení, že styl představuje významný prvek emo subkultury, kolem něhož se „točí spousta věcí“, a začneme o něm uvažovat jako o kategorii.

Zobecňování a zpřesňování kódů

Vedle dedukce a indukce lze při vytváření kódů uvažovat ještě o dvou specifických postupech, které většinou odrážejí převažující způsob uvažování daného výzkumníka. Někteří výzkumníci kódují spíše „zdola nahoru“, tedy vytvářejí nejprve velmi konkrétní kódy, které postupně *zobecňují*. Jiní preferují spíše *zpřesňování* původně obecnějších kódů postupem „shora dolů“. Zatímco zobecňování odpovídá postupu od popisných a interpretativních kódů směrem ke kategoriím, zpřesňování vede k tzv. **víceúrovňovému kódování**. To má většinou podobu obecnějšího kódu, který je upřesněn kódem konkrétnějším, jenž většinou označuje jednu z možných forem kódu obecnějšího. Víceúrovňové kódy jsou spolu spojené (nebo od sebe oddělené, podle toho z jakého pohledu na to hledíme) obvykle pomlčkou, případně dvojtečkou (podle toho, co daný autor preferuje). Příklad takového víceúrovňového kódování můžete vidět v ukázce kódování rozhovoru (viz rámeček 16.6) a ukázce kódovací knihy (viz rámeček 16.7)

V obou případech dochází k vytvoření skupin kódů, které spolu vzájemně úzce souvisejí. Různé skupiny kódů může být užitečné označovat různou barvou, aby byly vizuálně snadno rozlišitelné. Nicméně nemusí to vyhovovat každému.

Kódovací kniha

Abychom si udrželi přehled o všech kódech, které jsme vytvořili, je třeba společně s kódováním průběžně vést také tzv. **kódovací knihu** (*code book*), tedy seznam všech kódů společně s jejich definicí, tj. s kritérii pro zahrnutí, případně vyloučení z daného kódu. Definovat každý kód se může na první pohled zdát jako zbytečná práce, vždyť přece víme, co kódem označujeme. Význam kódu však není univerzální, ale odvíjí se od tématu a výzkumných otázek, popřípadě teoretického ukotvení. Vezměme si například kód „vzdor“. Budeme-li zkoumat emo subkulturu, patrně jej budeme chápat v souvislosti se subkulturními teoriemi jako vymezování se vůči dominantní společnosti. Budeme-li ale zkoumat moc ve slovenské vesnici, budeme jej patrně chápat jako vymezování se vůči aktérům, kteří moc uplatňují, např. vůči starostovi.

Nesmíme zapomínat ani na to, že analýza probíhá po celou dobu výzkumu, tedy spíše měsíce než týdny, a zapamatovat si po tuto dobu definici všech kódů je málo reálné. Kromě toho to, jak rozumíme kódů v počátku výzkumu, se může v jeho průběhu významně proměnit.

Vezměme si např. kód subkulturní styl při výzkumu emo subkultury. Na začátku výzkumu s ním můžeme pracovat v klasické definici Michaela Brakea (1987) jako souhrnu vizáže, slangu a vystupování. V průběhu výzkumu se ale ukáže, že užitečnější bude chápat styl v perspektivě Davida Moorea (1994) nejen v jeho vizuální podobě (jak to činí Brake), ale také v podobě performativní, tedy jako aktivity, kterými se aktéři definují jako nositelé subkultury. Na tomto základě pak budeme kódem styl kódovat zcela jiné segmenty, než jaké jsme kódovali na počátku výzkumu.

Začínající výzkumníky často trápí otázka, kolik kódů je vlastně potřeba. Stejně, jako v případech jiných podobných otázek týkajících se kvalitativního výzkumu, na ni neexistuje jednoznačná odpověď. Počet kódů souvisí s mnoha faktory – zkoumaným tématem, výzkumnými otázkami, formou analyzovaných dat, rozsahem výzkumu a v neposlední řadě i s osobností výzkumníka (např. skrze to, zda uvažuje spíše induktivně, nebo deduktivně – viz kapitola 16.4). Nicméně obecně lze říci, že při kódování pracujeme obvykle s kódy v řádu desítek.

Zároveň je třeba počítat s tím, že kódy, které jednou vytvoříme, nemusejí být zcela definitivní. Stejně, jako může v průběhu kvalitativního výzkumu docházet k proměně jednotlivých metodologických kroků (viz kapitola 11), mohou se proměňovat i kódy. Je zcela běžné a vlastně i nezbytné kódy postupně zpřesňovat, přejmenovávat, některé slučovat v kód jediný, jiné naopak rozdělovat v kódy několik. I z tohoto důvodu je třeba si vést kódovací knihu, abychom měli stále přehled o aktuálním stavu kódů.

Rámeček 16.7 → Kódovací kniha – soupis kódů s pravidly pro jejich užití (užitých v kódování interview v rámečku 16.6)

1. setkání s emo	První setkání s fenoménem emo v jakékoliv formě (hudba, styl, média...)
Emo pravidla	Soubor absurdních pravidel majících za cíl zesměšnit emo subkulturu
Emo pravidla – odmítání	Odmítavý postoj k emo pravidlům
Hudba	Jakékoliv zmínky o hudbě ve vztahu k emo subkultuře
Hudba – Alesana	Zmínky o hudební skupině Alesana
Hudba – BMTH	Zmínky o hudební skupině Bring Me the Horizon
Hudba – BVB	Zmínky o hudební skupině Black Veil Brides
Hudba – Poselství	Texty písní nesou nějakou „hlubší“ zprávu

Identita	Sebepojetí konkrétního aktéra
Kontakt s emaři	Navazování vztahů s emaři
Kontakt s emaři – offline	Navazování vztahů s emaři tváří v tvář
Kontakt s emaři – online	Navazování vztahů s emaři pomocí internetu
Liberec	Dění v geografickém prostoru Liberce
Nejsem to já	Emický pojem – pociťované napětí mezi prezentovanou a pociťovanou identitou
Připadala stará SŠ	Hodnocení adekvátnosti věku vzhledem k vlastnímu jednání
Styl	Dění v kontextu studia na střední škole
Styl – core	Styl podle Brakea (vizáž, slang, vystupování) – bez přívlastku vždy emo styl
Styl – umírněný	Core styl
Styl – změna	Potlačení spektakulárních projevů stylu (zejména vizáže)
Třináctky	Změna stylu aktéra
Věk	Emický termín označující prototypické „pozérky“
ZŠ	Jakékoliv zmínky o věku aktérů
	Dění v kontextu studia na základní škole

16.7.3 Poznámkování

Zatímco segmentace a kódování představují dva poměrně jasně definovatelné postupy, v případě poznámkování se nevyhneme jisté vágnosti. Jedná se totiž o zapisování poznámek, úvah a předběžných vysvětlení o datovém materiálu, příp. kódech. K výše uvedenému okódovanému interview z výzkumu subkultury (viz rámeček 16.6) bychom si mohli poznamenat např. následující poznámky:

- S přibývajícím věkem by měl styl ubírat na spektakulárnosti.
- Kontaktování emařů na FB založeno na manifestovaném stylu.
- Jaké konkrétní strategie užívala při vyhledávání emařů na FB?
- Jak se liší core styl od emo stylu?

Technicky je poznámkování prosté *pojmenovávání* a *zapisování*, které zaznamenáváme obvykle na pravý okraj textu (mezi kódy či vedle nich), ale přitom se jedná o intelektuálně nejnáročnější činnost, kterou jsme doposud zmínili. V podstatě lze tvrdit, že intelektuální náročnost a s ní i nutnost soustředění stoupá od segmentace ke kódování a od kódování k poznámkování. Poznámky totiž na jednu stranu *komentují vytvořené kódy*, případně jejich vzájemné vztahy, na stranu druhou pak *předběžně interpretují analyzovaná data*, a tvoří tak

základ výsledné interpretace. Poznámky tedy slouží k integraci získaných dat do výsledného porozumění. Ačkoliv je uvádíme jako poslední z postupů, neznamená to, že je můžeme začít užívat až v pozdějších fázích analýzy. Naopak je třeba začít poznámkovat od samého počátku analýzy a postupně s tím, jak se prohlubuje naše porozumění zkoumanému problému, poznámky doplňovat, upravovat, zpřesňovat a kombinovat.

Rámeček 16.8 → Typy poznámek

V rámci poznámkování lze rozlišit několik základních typů poznámek:

- **interpretativní** poznámky představují formulace předběžných závěrů a vysvětlení,
- **teoretické** poznámky vztahují data a zjištění k užitým teoriím a konceptům,
- **metodologické** poznámky komentují data ve vztahu procesu výzkumu (např. limity závěrů s ohledem na konstrukci vzorku, význam výpovědi ve vztahu k charakteristice informátora apod.),
- **reflexivní** poznámky reflektují osobu výzkumníka a jeho vliv na proces i výsledky výzkumu (viz kapitola 11.7).

Rámeček 16.9 → Analýza „v ruce“ a s využitím specializovaného softwaru

Po stránce technického provedení analýzy můžeme volit mezi dvěma eventualitami: analýzou „v ruce“ (vytištění dat na papír a jejich následnému kódování pomocí tužky) a analýzou za pomoci počítače (s využitím specializovaného softwaru). Obojí s sebou přináší jistá pozitiva, ale i negativa, jichž je vhodné být si vědom. Za prvé je třeba data adekvátně naformátovat. V případě analýzy „v ruce“ to obvykle znamená vytisknout data s dvojitým řádkováním (pokud chceme vpisovat kódy nad segmenty mezi řádky) nebo ponechat širší jeden z okrajů, obvykle pravý (pokud je budeme psát po straně). V případě využití některého ze specializovaných softwarů, tzv. CAQDAS (Computer-Assisted Qualitative Data Analysis Software, což lze volně přeložit jako Programy pro kvalitativní analýzu dat s využitím počítače), musíme data uložit ve formátu, s nímž program umí pracovat. Všechny dokážou pracovat s prostým textem (txt) či textem v Rich Text Format (rtf), většina naštěstí i s texty ve formátu MS Word (doc a docx), případně i Portable Document File (pdf).

Při analýze „v ruce“ provádíme všechny analytické postupy na papíře. Obvykle si vystačíme s tužkou, kterou v textu vyznačujeme segmenty, označujeme je kódy a doplňujeme je o poznámky (které můžeme psát např. na volný list papíru). V podstatě lze použít

stejný postup, jako když čteme odborný text, při němž si podtrháváme či zatrháváme významné pasáže a vpisujeme k nim naše poznámky. Pro lepší orientaci můžeme použít také barevné pastelky či zvýrazňovače, kterými kódy vizuálně rozlíšíme. V takovém případě je však vhodné před započítím kódování definovat základní kategorie a přidělit jim jednotlivé barvy, jelikož změna barev se „v ruce“ provádí jen obtížně. Případně můžeme provést první kódování (při němž si vyjasníme, jaké kódy a kategorie užíváme) induktivně pouze tužkou a barvy doplnit (abychom kódování vizuálně zpřehlednili) až při druhém kódování. Důležité je, abychom byli následně schopni nalézt a soustředit segmenty okódované stejným kódem. Didakticky tento postup popisuje Zdeněk Kopásek (1997) v úvodu svého článku o analýze s využitím specializovaných počítačových programů.

Analýza s využitím specializovaného softwaru (CAQDAS) značně usnadňuje některé postupy kvalitativní analýzy, ale ani počítače nedokážou data analyzovat automaticky. I v případě jejich využití je to výzkumník, kdo analyzuje, nikoliv sám počítač.

Mezi jejich hlavní přednosti oproti analýze „v ruce“ patří:

- management dat (všechna data můžeme soustředit na jednom místě),
- přehledná vizualizace (zobrazení segmentů a kódů),
- funkce code-and-retrieve (snadné zobrazení všech segmentů okódovaných jedním kódem),
- provázanost úprav (např. změníme-li název kódu, projeví se změna u všech okódovaných segmentů),
- vedení kódovací knihy (každý použitý kód se automaticky objeví v kódovací knize).

Nevýhody využití CAQDAS:

- omezený pracovní prostor (velikostí monitoru; papíry můžete rozložit po celém stole, případně podlaze),
- nutnost naučit se s programem pracovat (jejich ovládání není zcela intuitivní a užívání musí předcházet několik hodin „osahávání si“ s využitím manuálu nebo absolvování specializovaného kurzu),
- vysoká cena (i v případě studentských nebo akademických licencí se ceny těchto programů pohybují v řádu stovek dolarů),
- analýza na počítači nemusí vyhovovat každému (někdo jednoduše raději pracuje „s tužkou a papírem“).

Ačkoliv těchto programů existuje více než desítka, v českém prostředí jsou nejužívanější dva z nich: Atlas.ti a MaxQDA, ve světě je ještě velmi rozšířený program NVivo. Pro všechny programy existují zkušební (demo) nebo odlehčené (lite) verze, které jsou

zdarma ke stažení na stránkách jednotlivých programů. Jejich omezení je buď časové (fungují pouze omezenou dobu, potom je třeba zakoupit plnou verzi programu), nebo funkční (buď v nich nejsou k dispozici všechny funkce, nebo je omezeno jejich využití např. počtem dokumentů, s nimiž lze pracovat, nebo počtem kódů, které lze vytvořit). Výjimku představuje program QDA Miner, který sice nepatří k těm nejrozšířenějším, ale jeho odlehčená verze (QDA Miner Lite) nabízí všechny základní funkce potřebné pro základní kvalitativní analytické postupy, aniž by byla omezená časově nebo rozsahem analyzovaných dat.

Více informací a odkazy na stažení demoverzí naleznete na stránkách jednotlivých programů:

- Atlas.ti – <https://atlasti.com/>
- MaxQDA – <https://www.maxqda.com/>
- NVivo – <https://www.qsrinternational.com/nvivo/home>
- QDA Miner Lite (zkušební verze) – <https://provalisresearch.com/products/qualitative-data-analysis-software/freeware/>

16.7.4 Co si počít s okódovanými daty

Nyní jsme ve fázi, kdy máme data, resp. jejich část, protože analýza prochází celým procesem výzkumu (viz kapitola 11), okódovaná a částečně opoznámkovaná (protože další poznámky vytvoříme až v dalším průběhu výzkumu a analýzy). Abychom tyto dílčí výsledky zužitkovali a dobrali se hlubšího porozumění zkoumaného problému, je vhodné opakovaně aplikovat následující postupy.

Za prvé potřebujeme zjistit, jakých rozmanitých podob mohou nabývat námi identifikované a okódované jevy. V ukázce našeho okódovaného rozhovoru jsme použili kód 1. setkání s emo k označení segmentu, který popisoval zkušenost informátorky se spolužačkou na základní škole. Nás však zajímá, jaké další podoby mělo první setkání s emo u jiných informátorů. Abychom to zjistili, shromáždíme na jednom místě všechny segmenty okódované daným kódem a uvidíme, že jiný informátor si vzpomíná, že o emo poprvé slyšel od rodičů, když ho pod vlivem médií varovali před „nebezpečným sebevražedným kultem dětí, které se oblékají do černé a řežou se žiletkami“. Od dalšího informátora se dozvíme, že poprvé viděl emo na hudební stanici Óčko, a jiný nám řekl, že si o něm přečetl v časopise pro mládež Bravo. *Soustředění segmentů konkrétního kódu* nám tedy umožňuje koncentrovat příklady identifikovaných jevů a jejich porovnáním zjistit, jakých podob mohou tyto jevy nabývat.

Za druhé bychom měli zjistit, jak spolu jednotlivé jevy, zachycené v datech, souvisejí. V našem případě výzkumu emo subkultury bychom se podívali, jaké další kódy se vážou na kód,

který nás zajímá, dejme tomu opět první setkání s emo subkulturou. Prošli bychom tedy všechny segmenty okódované kódem 1. setkání s emo a hledali, jaké další kódy jsou užití u stejného segmentu, u segmentů s tímto segmentem přímo sousedících a u segmentů, které jsou s tímto segmentem spojené významově, tedy těch, jejichž obsah se k němu nějak vztahuje. Současně s tím bychom se zaměřili na to, jak s obsahem daného segmentu (tedy s konkrétní podobou zkoumaného jevu) souvisí obecnější kontext, např. v podobě strukturálních faktorů. Tak bychom mohli například nalézt ambivalentní vztah mezi hudbou a stylem, který se v uvedeném rozhovoru projevuje tím, že ačkoliv styl byl prvním impulzem k přijetí emo identity („ti kluci byli hezký“), k zásadnímu kontaktu s emo subkulturou došlo skrze hudbu (koncert skupiny Segment) a hudba zároveň představuje stěžejní důvod přijetí emo identity („pak mě spíš zajímala ta muzika“). Podobně můžeme odhalit, že první přímá zkušenost s emo subkulturou na základní škole byla umožněna bydlištěm ve větším městě, jelikož informátoři z vesnic a menších měst se s emem mohli seznámit pouze skrze média či obavy rodičů.

Vztahy mezi kódy můžeme pojmut nestrukturovaně (či narativně formou poznámek) jako v předchozí ukázce, či se můžeme uchýlit k jejich standardizaci např. s využitím vztahů definovaných v rámečku 16.10. V takovém případě je vhodné využít vizualizačních možností CAQDAS (např. síť v Atlas.ti či MAXMaps v MAXQDA). Alternativou je pracovat s myšlenkovými mapami „na papíře“. Vztahy mezi kódy se samozřejmě nemusí omezovat pouze na tyto. Inspiraci pro další vztahy lze nalézt např. v pracích kognitivního antropologa Jamese Spradleyho (1979; 1980), který vymezil devět základních asymetrických sémantických vztahů.

Rámeček 16.10 → Základní vztahy mezi kódy

Vztah	Typ vztahu	Popis vztahu	Příklad
Příčina	asymetrický	A je důvodem B	Hudba je důvodem přijetí emo identity.
Inkluze	asymetrický	A je druhem B	Hudba – BMTH je druhem hudby poslouchané emaři.
Atribuce	asymetrický	A je vlastností B	Hudba – BVB je vlastností „třináctek“.
Podmínka	asymetrický	A je podmínkou B	Bydliště či škola ve větším městě je podmínkou první nezprostředkované zkušenosti s emo subkulturou.
Rozpor	symetrický	A a B si vzájemně odporují	„Třináctky“ odporují emo jako ideologii.

Ať již zvolíme pojetí vztahů strukturované, či nestrukturované, je užitečné u každého definovaného vztahu uvažovat o jeho dalších možných variacích. Definujeme-li například vztah *Hudba je důvodem přijetí emo identity*, je namístě si klást otázku, jaké jsou další důvody přijetí emo identity, případně čeho dalšího je hudba důvodem. Po projití dalších kódů a jimi označených segmentů tak identifikujeme, že mezi další důvody přijetí emo identity patří subkulturní styl a subkulturní ideologie, ale také třeba přátelství s jiným emařem či marginalizace ze strany spolužáků. Obdobně můžeme zjistit, že hudba je důvodem přijetí stylu a ideologie nebo třeba příčinou konfliktu s rodiči.

Hledání vztahů mezi kódy a jejich ukotvení v kontextu nám tedy umožňují provést rozbor identifikovaných jevů, a tím objevit společné znaky, rozdíly, vzorce a struktury, na nichž můžeme založit následnou interpretaci.

16.8 OD ANALÝZY A INTERPRETACE K VÝSLEDNÉMU TEXTU

Nyní zbývá poslední (a obvykle nejobtížnější) krok: Jak produkty analýzy (tedy okódované segmenty, kódovací knihu, vytvořené kategorie, sdružené segmenty konkrétních kódů a poznámky) proměnit ve smysluplný a přehledný výklad? Jak už víme, výsledný text nemá být pouhou reprodukcí dat (přepsaných rozhovorů, terénních poznámek, kopií diskuzních fór atd.). Nemá být ale ani soupisem kódů a kategorií, souborem všech poznámek ani pouhým záznamem vztahů mezi kódy a kategoriemi. Nesmíme zapomínat, že všechny zmíněné postupy jsou pouhými kroky k porozumění, nikoliv porozuměním samotným. Musíme z nich tedy toto porozumění vytvořit. A musíme je vytvořit tak, aby ho čtenář mohl obsáhnout a dokázal se v něm orientovat. Obecné postupy psaní odborného textu zpracovaly již Jadwiga Šanderová (2007), případně Světa Čmejrková s kolektivem (1999). My se zde pokusíme ukázat, jak lze dílčí výsledky analýzy proměnit v souvislý výklad.

Začneme na nejvyšší úrovni – kategoriemi. *Kategorie* nám text obvykle strukturují do kapitol, případně podkapitol. Je tedy třeba vybrat ze všech kategorií takové, které představují nosná témata, na nichž můžeme založit náš výklad. Tyto kategorie zároveň budou (být v upravené podobě) tvořit názvy jednotlivých kapitol.

Každá z kategorií sdružuje různé *popisné a interpretativní kódy*. Právě tyto kódy naplní vytvořené kapitoly obsahem. Některé kódy budou generovat porozumění, jiné zprostředkují jeho kontext. Opět tedy budeme vybírat, jaké kódy pojící se s danou kategorií vybereme a využijeme. Tím vytvoříme základní „kostru“ našeho výkladu.

Rozmanité *poznámky*, kterými jsme komentovali vztahy mezi kódy, formulovali dílčí závěry a pracovní hypotézy a generovali další otázky, nám poslouží k propojení jednotlivých kódů s kategoriemi či mezi sebou a k strukturaci výkladu v rámci kapitol. Představují „šlachy“, které nám kostru spojí, aby se nerozpadla. Kategorie ani kódy totiž v sobě implicitně neobsahují vzájemné vztahy, ty dodáváme právě poznámkami.

Segmenty, které jsme okódovali vybranými kódy, nám následně poslouží jako doklady našich tvrzení. Nesmíme totiž zapomínat, že všechna tvrzení, která učiníme, musíme mít podložena daty, aby bylo zřejmé, na jakém základě jsme je učinili. Vedle toho výpovědi našich informátorů, úryvky terénních poznámek, části dokumentů apod. text i ožíví, tedy obalí kostru „masem“.

Vezměme si naposledy náš příklad vyjednávání moci ve slovenské vesnici a situaci stavby májů, kdy starosta rozděljuje práci a někteří mladíci jemu navzdory odcházejí do nedaleké hospody. V rámci analýzy jsme identifikovali dvě stěžejní kategorie – uplatňování moci a vzdor. Náš text bychom tedy mohli rozdělit do dvou hlavních kapitol, z nichž v první pojednáme, jak se uplatňuje moc, a v druhé, jakým způsobem se moci vzdoruje.

S těmito kategoriemi jsme spojili například kódy vztah zaměstnanec–zaměstnavatel, stavba májů, manuální práce, vyhýbání se manuální práci, oděv jako symbol, bojkot, starosta, strategie vzdoru apod., které nám vytyčí dílčí témata, jež budeme v rámci kapitol pojednávat, a jejich kontext.

Poznámky nás přivedou k tomu, že vztahy mezi kategoriemi a kódy bychom v první kapitole mohli koncipovat skrze otázky, kdo uplatňuje moc, vůči komu tuto moc uplatňuje, jak to činí, případně i vůči komu moc uplatňována není. V druhé kapitole se bude jednat o otázky, kdo vzdoruje, jak vzdoruje a za jakých podmínek, ale také kdo nevzdoruje a proč.

Výklad strukturovaný těmito otázkami a tvrzení, jež o nich učiníme, následně podložíme vybranými úryvky z terénních poznámek (segmenty), kupříkladu těmi, kde popisujeme, jak starosta kritizuje, že někteří mladíci jsou oblečeni do triček a mikin, přestože se s nimi domlouval, že budou mít košile a vesty. Nebo kde popisujeme situaci, jak se část mladíků po přivezení bříz odebrala do nedaleké hospody a nechala starostu, ať si s břízami poradí, jak umí.

To je samozřejmě pouze jedna z možností, jak text strukturovat a přetavit ve výklad zprostředkovávající porozumění. Jiný výzkumník by patrně navrhl jinou strukturu, jelikož by zřejmě disponoval jinými daty, pracoval s jinými teoriemi, byl ve výzkumu jinak situovaný a také, protože prostě přemýšlí jinak. Přes výše uvedené doporučené postupy analýzy totiž nesmíme zapomínat, že hlavním a nejdůležitějším nástrojem analýzy v kvalitativním výzkumu je výzkumník.

Shrnutí

- Kvalitativní analýza pracuje s daty kvalitativním způsobem. Probíhá po celou dobu výzkumu a místo četnosti výskytu jevů či jednání zdůrazňuje jejich významy.
- Analýza produkuje z dat závěry, interpretace vysvětluje, co závěry znamenají.
- Teorii lze v kvalitativním výzkumu užít jak induktivně – „na výstupu“ (hledáme teorii, která data vysvětlí), tak deduktivně – „na vstupu“ (teorie formuje výzkumný problém, konstrukci dat i jejich analýzu a interpretaci).

- V průběhu analýzy se snažíme odhalit významy jednání, identifikovat opakující se témata, detailně je popsat a nalézt vztahy mezi nimi. Na tomto základě pak tvoříme situovanou generalizaci, případně konceptuální model či novou teorii.
- Data mohou představovat reprezentaci sociální reality (okno do zkušenosti aktérů) či být objektem analýzy (realitou). Naše chápání povahy dat zásadně ovlivňuje volbu analytických postupů.
- Základním analytickým postupem je kódování. Používá se jak u postupů segmentačních (založených na manipulaci se segmenty dat), tak u postupů holistických (které data chápou jako integrované celky nesoucí vlastní významy).
- Kódování lze provádět induktivně (vytvářet kódy „z dat“) i deduktivně (aplikovat na data kódy vytvořené na základě teorie). Oba postupy lze i kombinovat.
- Při kódování je vhodné rozlišovat mezi kódy popisnými (označujícími téma segmentu), interpretativními (označujícími obsah segmentu) a kategoriemi (abstraktnějšími pojmy sdružujícími kódy popisné i interpretativní).
- Základ interpretace představuje poznámkování. Rozlišujeme čtyři hlavní typy poznámek – interpretativní, teoretické, metodologické a reflexivní.
- Identifikace vztahů mezi kódy a jejich ukotvení v kontextu nám umožňuje provést rozbor identifikovaných jevů, a tím objevit společné znaky, rozdíly, vzorce a struktury, na nichž můžeme založit následnou interpretaci.

Doporučená literatura

- Galman, S. C. 2013. *The Good, the Bad, and the Data: Shane the Lone Ethnographer's Basic Guide to Qualitative Data Analysis*. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Konopásek, Z. 1997. Co si počít s počítačem v kvalitativním výzkumu: Program Atlas/ti v akci. *Biograf*, 12, s. 71–110.
- LeCompte, M. D., Schensul, J. J. 1999. *Analyzing and Interpreting Ethnographic Data*. Walnut Creek: AltaMira.
- Maxwell, J. A., Chmiel, M. 2014. Notes toward a theory of qualitative data analysis. In: Flick, U. (ed.). *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. London: SAGE, s. 21–34.
- Willig, C. 2014. Interpretation and analysis. In: Flick, U. (ed.). *The SAGE Handbook of Qualitative Data Analysis*. London: SAGE, s. 136–149.